

PROBLEMATIKA VZNIKU ŘECKÉ ALFABÉTY II: DVĚ OPOMINUTÉ TEORIE*

FILIP HORÁČEK (Praha)

Úvod

Tento příspěvek doplňuje předchozí článek z minulého čísla *Listů filologických* (133, 2010),¹ který se zabýval srovnáním západosemitského typu abecedy a řecké alfabety a otázkami datace vzniku alfabety (oddíl 1. „Hlásková písmena a jejich systematika“ a oddíl 2. „Kdy?“ aneb rozhraní epigrafické a kulturně založené interpretace data vzniku alfabety“). Jeho pokračování je v navazujících oddílech 3 a 4 zaměřeno na dvě teorie, jimž se v bádání o vzniku alfabety podle mého soudu dosud nedostalo patřičného ohlasu; spíše než o předložení nových tezí jde tedy v tomto příspěvku spíše o shrnutí a zhodnocení zmíněných přístupů. Posloužit má právě tím: Segertovu hypotézu podanou v množství jeho publikací představuje uceleně a na malé ploše, a přitom relativně detailně. Woodardovu teorii sice obsahuje jediná monografie, avšak provedení její argumentace je natolik komplikované, že by kratší reprodukce postrádala smysl a sloužila by vlastně jako pouhé upozornění. Jednotlivé oddíly textu jsou v návaznosti na první díl článku opět pojmenovány podle tradičních otázek zkoumání řecké abecedy („Od koho“ a „Jak“ a „kde““).

* Tento výstup vznikl v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu 2010 č. 260201.

¹ Stov. HORÁČEK 2010.

3. „Od koho“ aneb nepřijatá a neodmítnutá „aramejská teorie“ S. Segerta

Na základě archeologických a literárních dat se všeobecně a jednoznačně soudí, že Řekové převzali svůj abecedář od Foiničanů. Klasický filolog a autor gramatik foiničtiny, aramejštiny a ugaritštiny Stanislav Segert² se však řadu let snažil prosazovat teorii, že písmo se do Řecka dostalo prostřednictvím Aramejců.³ Tuto teorii sice nesdílím, ale stojí za pozornost nejen pro svá neotřelá řešení, nýbrž zejména proto, že obraz vzniku alfabety, který podává, nebyl ani jasně přijat, ani odmítnut. Někteří badatelé sice Segertovu tezi zastávali⁴ a jiní ji – častěji – odmítali (někdy pouhou pasivní registrací),⁵ obojí se však dělo, nakolik je mi známo, bez bližšího a detailního posouzení.⁶ Cílem tohoto oddílu je představit Segertovu argumentaci tak, aby bylo možné znovu otevřít diskusi nad jeho tezí, kterou pocítuji jako nedokončenou a nedovedenou do konce.

Stanislav Segert rozvinul své argumenty v několika směrech (argumenty zde shrnuji na základě jeho prací uvedených v bibliografii):

1) Dobře doložené kontakty Řeků právě s Foiničany (literárně dosvědčené zvláště v *Odysseii*) ho vedli k úvaze, že staří Řekové mezi

² Svou mezioborovost zúročil autor např. v SEGERT 1962 či v SEGERT 1953: 485, 494–497 (srovnání metrických principů hebrejských a řecko-římských).

³ Srov. SEGERT 1963: 38–57; SEGERT 1978: 111–114; SEGERT 1958a: 572–578; SEGERT 1958b; SEGERT 1958c a SEGERT 1962. Práce SEGERT 1977 mi bohužel nebyla dostupná.

⁴ BUCHNER 1982: 277–306 (na s. 296 připouští podle Segerta možnost vzniku alfabety v 9. stol. z aramejské inspirace; na s. 293 identifikuje zmiňované semitské inskripce v Pithékússai z 8. stol. jako aramejské, nikoli foiničké, díky koncovce *-n*); BURZACHECHI 1976: 90nn. (vyslovuje se rovněž pro 9. stol. v závislosti na Segertovi – citují podle BUCHNERA 1982: 296); MAREK 1993: 36–38 (*matres lectionis* v 9. stol. na inskripci z Tell el-Fecherje svědčí o tom, že i řecká abeceda mohla být vytvořena v 9. stol.); BURKERT 1992: 28 (ve svých „orientalizujících“ intencích souhlasí, že pod pojmem Foiničané mohli být zahrnuti i Aramejci); opatrně radí Segertovu teorii nezavrhnout GIBSON 1982: 3; srov. dokonce již před Segertem CARPENTER 1933: 15.

⁵ Např. JEFFERY – JOHNSTON 1990²: 425; BARTONĚK 2009: 117; Srov. WILLI 2005: 162, pozn. 2; McCARTER 1975: 125, pozn. 1 (zastřeněji s. 26, pozn. 71); WACHTER 1996: 542; NAVEH 1973: 8, pozn. 32; odmítavěji NAVEH 1982: 183; vyhraněně NAVEH 1987: 110.

⁶ Práce KNAUF 1987: 45–48 mi bohužel nebyla k dispozici.

Aramejci a Foiničany nerozlišovali a označovali je jedním a týmž slovem.⁷

2) Užitím typologické epigrafické metody (pomocí níž bádání již dříve dospělo k řadě nejrůznějších a často si navzájem odporujících výsledků; viz oddíl 2a předchozího článku)⁸ dospěl k názoru, že řecké litery jsou nejpodobnější aramejským a ukazují k době vzniku alfabety již v 9. století př. n. l.⁹

3) Jádrem Segertovy argumentace však spočívá v tzv. *matres lectionis* (blíže viz v předcházejícím článku na konci oddílu 1a),¹⁰ které se mezi semitskými písmi začaly v rozhodující míře prosazovat právě v aramejštině (od 9. století př. n. l.). Segert si povšiml z jeho pohledu klíčové skutečnosti, že foinická ortografie vynález *matres* relativně důsledně *ne-užívá*. Foiničané jsou tak až druhým kandidátem na dárce písma Řekům, neboť aramejské užití *matres*¹¹ nápadně koresponduje s řeckým užitím týchž znaků pro vokály:

grafém pro	co reprezentuje v roli mater v aramejštině	v řečtině reprezentuje vokál
'	koncové -ā (později i -ā-)	a / ā
h	koncové -ā / koncové -ē	e (též η / ε)
j	ī / ē	i / ī
w	ū / ō	u (a v odlišné grafické podobě w)

V tabulce chybí řecké /o/ a /ō/, neboť zde shodu nelze konstatovat. Aramejské ' (k jeho fonetice viz oddíl 1)¹² reprezentovalo foném v indoevropských jazycích neexistující, a tak byl jeho grafém buď neobsazen, nebo byl k řeckému /o/ přiřazen kvůli mnemotechnickému akrofonickému slůvku 'ajin (v hebrejském znění, foinicky pravděpodobně 'ēn) s vý-

⁷ SEGERT 1958a: 574 a zejména 577, pozn. 2. Srov. také fakt, že vedle Foiničanů uvádí jako vynálezce písmen i „Syřany“ historik Eforos (4. stol. př. n. l.) u KLÉMENTA ALEXANDRIJSKÉHO, *Stromata*, I,75,1.

⁸ Srov. HORÁČEK 2010: 253–261.

⁹ SEGERT 1963: 40–42, 50; SEGERT 1958a: 574; SEGERT 1962: 3, 5.

¹⁰ Srov. HORÁČEK 2010: 244.

¹¹ Detailně SEGERT 1975: § 2.4 (v době vydání gramatiky v roce 1975 ještě nebyla nalezena inskripce z Tell el-Fecherje z 9. stol. př. n. l. objevená roku 1979); SEGERT 1963b: 46–47.

¹² Srov. HORÁČEK 2010: 248, pozn. 41.

znamem „oko“ (řec. slovo *ophthalmos* či *omma* odpovídá semitskému mnemotechnickému heslu jak graficky náslovím, tak významem).¹³

Právě užití konsonantů uvedených v tabulce pro grafické vyjádření vokálů v aramejštině mohlo být původně motivováno foneticky: při vyslovení daného vokálu vystupuje slabě i jeho zvukově příbuzný konsonant, tedy -ū(w), -ī(j), -ē(h) a -ā(‘), podle Segerta však byly *matres* spíše inspirovány pravopisnými zvyklostmi akkadštiny či jiného slabičného systému (např.: /kī/ se psalo jako *ki-i*).¹⁴

Proti Segertovu prosazování Aramejců je na místě připomenout, že až krajní ortografická úspornost v užívání *matres* ve foiničtině neplatí zcela, a zvláště chybí v oblasti (cizích) proprií. U nich nastává nestandardní situace, neboť jejich znění je třeba v grafice naznačit přesněji než u mnohem snáze odhadnutelného znění apelativ.¹⁵ Na dedikacích a vlastnických podpisech na různých předmětech, jež podle popsání Williho teorie (i podle jím uváděných dokladů)¹⁶ hrály roli při převzetí písma, jsou ovšem propria hlavní. Také proto se Řekové, jak se proti Segertově názoru domnívám, mohli s *matres* setkat s velkou pravděpodobností právě u Foiničanů, nikoli Aramejců, zvláště v souvislosti s jejich cestami na západ.

Na druhou stranu by Segertovu teorii vhodně podporovaly historické okolnosti. Nejstarší řecké osidlování či aspoň kratší pobyty na okraji Levanty se odehrávaly v době, kdy území ovládali luwijští anebo aramejští vnitrozemští králové, nikoli Foiničané (později vládu převzali Assyřané, Babylóňané a Peršané).¹⁷ Přihlédnout je třeba i k faktu, že již na aramejské inskripci z Tell el-Fecherje z 9. století př. n. l. jsou *matres* užity.¹⁸ Sám Segert kladl vznik řecké alfabety do 9. století př. n. l. či o něco později.¹⁹

¹³ Např. WILLI 2008: 413; WACHTER 2006: 38, pozn. 6; srov. jinak SEGERT 1975: § 2.4.2.3. BRIXHE 2007: 283 upozorňuje, že rodilý mluvčí francouzštiny doslova vůbec neslyší jemu zcela cizí anglické náslovné /h/, takže např. „harm“ a „arm“ se mu stávají homofony; srov. podobně COOK – WOODHEAD 1959: 177.

¹⁴ SEGERT 1975: § 2.4.2.1–2, etymologicky podmíněny jsou *j* pro -ē- a *w* pro -ō- (§ 2.4.4.1); srov. SEGERT 1962: 1–2.

¹⁵ Např. KRAHMALKOV 2001: 16, 19; SEGERT 1976: § 21.622 (srov. 21.632); SWIGERS 1991: 120, 122, 124–127 analyzuje důvody pro tento „tvrdý“ foinický pravopis; WILLI 2005: 167; GIBSON 1982: 2. K maximalizaci *matres* v mandejštině (a moderní hebrejštině) viz SEGERT 1958b: 246.

¹⁶ Srov. HORÁČEK 2010: 273.

¹⁷ RIIS 1982: 255.

¹⁸ Viz výše pozn. 11.

¹⁹ SEGERT 1962: 6–7; SEGERT 1958a: 573; SEGERT 1963b: 54.

Věnujeme-li pohled řeckým názvům písmen (alfa, béta atd.), povšimneme si podobnosti s aramejským znakem *statu emfatiku* („členem“), který má tvar silně přízvučného koncového *-ā/*, graficky reprezentovaného jako *-ʾ* (řecké alfa). To by sice mohlo poukazovat k aramejskému prostředí (měl-li mnemotechnický abecední *Merkspruch* každou položku zakončenou členem), ale sám Segert s touto hypotézou nesoúhlasil²⁰ (navíc podle řecké, byť o mnoho pozdější akcentuace je akcent u názvů písmen nikoli na koncovém *-a*, nýbrž jde o properispómena, nebo paroxytona).²¹ Také řecký název *rhó* ukazuje mimo aramejštinu, kde znělo akrofonické mnemotechnické slůvko *rēʾš* s */ē/*.²² Koncové *-a* v názvech řeckých písmen je tedy buď mnemotechnické, tj. dodané proto, aby měl *Merkspruch* rytmus a soudržnost,²³ nebo je *-a* fonotaktické, tj. dodané kvůli kombinatorice fonémů v řečtině (řecké slovo nesmí končit na konsonant s výjimkou *n*, *r* a *s*).²⁴ U Segerta ne-aramejské názvy písmen vedly k nepřijatelnému předpokladu dvojího převzetí abecedy: nejprve se podle něj převzala abeceda, v druhém, pozdějším kroku se teprve převzal *Merkspruch*. Vzhledem k tomu, že abecední pořadí, podoby písmen a *Merkspruch* je nutné předat najednou, představuje tato myšlenka značnou slabinu Segertovy teorie.²⁵

Do řečtiny nemusely být dané znaky pro konsonanty převedeny na vokály přímým „genetickým“ vlivem daným aramejskými *matres*.²⁶ Mohla to být právě fonetická příbuznost *j s i a w s u*, co způsobilo řeckou volbu.²⁷ V případě vztahu *-a* a *h-e* šlo oproti tomu o přiřazení alespoň spoluurčené mnemotechnickým slůvkem, totiž *'alp* u *a* a snad *he* u řeckého *e* vyslovovaného v některých relevantních dialekttech – tj. v krétské variantě „ostrovní dórštiny“ či ve východní iónštině – již bez */h/*. Do žádného z těchto dvou vzorců nezapadá pouze dvojice *'-o*, o níž byla řeč výše.

²⁰ SEGERT 1958a: 574; SEGERT 1962: 6.

²¹ V případě jednoslabičných názvů písmen jde o perispómena; ohledně akcentuace jako takové viz PROBERT 2006; hlavní prací o názvech písmen je dnes WILLI 2008: zejména 412–415.

²² „Hlava“, tak dodnes, viz hebrejský abecední *Merkspruch*, ačkoli hebrejsky je „hlava“ *rôʾš*.

²³ Např. RÖLLIG 1998: 370.

²⁴ SEGERT 1958a: 574; SEGERT 1963b: 52; blíže k řečtině např. SMYTH – MESSING 1956²: § 133.

²⁵ Podrobněji viz HORÁČEK 2010: 246, pozn. 27.

²⁶ SEGERT 1962: 3; SFOV. SEGERT 1963b: 48; viz také SASS 1991: 21.

²⁷ SFOV. SEGERT 1976: § 21.633.1.

Závěr: Segertova teorie si zaslouhuje prozkoumání, protože nebyla ani odmítnuta, ani přijata. Zároveň ji lze hodnotit tak, že podobnost s aramejskými *matres* může být dána nikoli „geneticky“, tj. převzetím abecedaře od Aramejců, nýbrž spíše kombinací důvodů fonetických a „výukových“ – tzn. že abeceda byla předána s kanonickými názvy písmen (*Merkspruch*), které mohly podmínit přiřazení semitských a řeckých prvků (snad dokonce včetně páru ‘-o).

4. „Jak“ a „kde“ aneb „kyperská teorie“ R. Woodarda

Druhý oddíl, který chce upozornit na nedostatečně recipovaného autora, načrtne teorii R. Woodarda, kterou publikoval již v roce 1997 (*Greek Writing from Knossos to Homer: A Linguistic Interpretation of the Origin of the Greek Alphabet and the Continuity of Ancient Greek Literacy*, New York – Oxford, Oxford University Press 1997). Pokud je mi známo, ani Woodardově komplexní teorii vzniku alfabety se nedostalo ani přijetí, ani odmítnutí. Někteří autoři ho sice citují nebo na něho odkazují v bibliografiích, ale ve svých výkladech se s jeho prací nijak nevyrovnávají.²⁸ Může se stát, že myšlenka, která se posléze prosadí do učebnic, byla zpočátku odmítána či prostě ignorována.²⁹ Jakkoli netvrdím, že Woodardova teorie vzniku alfabety je správná, pro své systematické zpracování má pevné místo v dějinách zkoumání alfabétické problematiky, a zaslouží si proto recepci.³⁰

²⁸ V bibliografii či poznámce je Woodard uveden, ale v textu k jeho práci není přihlíženo: viz BRIXHE 2007; VOUTIRAS 2007; BARTONĚK 2009; WILLI 2005: 168, pozn. 25; SROV. WILLI 2008: 415, pozn. 62; vůbec neuveden: viz MAVROJANNIS 2007 a POWELL 2010; WACHTER 2006: 40, pozn. 13 pouze poznamenává, že někteří autoři si přizpůsobují data pro své teorie.

²⁹ To byl mj. případ J. P. Lewise, který již v polovině 60. let radikálně zpochybňoval domnělý rabínský „koncil“ v Javne, který měl údajně stanovit kánon hebrejských Písem. Dnes si již nikdo nedovolí hájit historickou realitu této „synody“. Sám Lewis vzpomíná po třiceti letech na tehdejší přezírání své myšlenky ze strany odborníků v LEWIS 2002; SROV. též AUNE 1991.

³⁰ Jediný, kdo se k teorii – s nehodnotícím odstupem – vyslovil, byl recenzent M. Weiss, jehož recenze skvěle vystihuje celou komplikovanou a obsažnou Woodardovu argumentaci, viz WEISS 1999; recenze J. IRIGOINA 2000, je čistě „registrační“ a o obsahu knihy vypovídá sotva víc než její název.

Jak již název monografie napovídá, Woodard se hlouběji zabývá srovnáním pravopisu lineárního písma B³¹ a slabičného písma kyperského (dále jen SPK). V šesté kapitole, kde začíná hovořit o řecké hláskové abecedě, využije svůj výtěžek z analýzy sylabářů pro svůj obraz vzniku alfabety. Jádrem jeho teorie tkví v tom, že je to právě kyperský způsob reprezentace konsonantických skupin, jenž vysvětluje jinak zcela nemotivované zavedení jediného grafému pro /k/ + /s/ do alfabety. Vychází z toho, že /ks/ se mohlo psát, a v archaické době rovněž běžně psalo, také jako *k+s* (i *k^h+s*, *k+M* [san]). Uvedme jen hlavní směr argumentace: skupiny tří konsonantů jsou v SPK psány jako překrývající se spojení dvou skupin složených ze dvou konsonantů. Tento princip však má své meze v případě kombinace exploziva + frikativa + exploziva. Protože explozivy mají větší tzv. „ortografickou sílu“ (u Woodarda totéž co opačně řazená hierarchie sonority)³² než všechny ostatní hierarchické stupně konsonantů, mají mít tzv. progresivní pravopis; frikativy, protože mají menší „pravopisnou sílu“ než explozivy, by se ortograficky realizovaly naopak pomocí tzv. regresivního psaní (např. *eksta* by se psalo *e-ka-se-ta*, kde regresivní a progresivní princip pravopisu slabik kolidují; slovo je navíc nesrozumitelné).

Kyperský písař přišel s tím, že tuto neobratnost v SPK odstraní zavedením nového znaku pro /ksV/. Z hlediska alfabety komplikuje zavedení znaku pro /k/+s/ systém, a přitom nijak nezvyšuje přesnost reprezentace fonémů. Skutečnost, že kyperští písaři měli symboly pro /ksV/, je pro Woodarda důkazem, že alfabétu v tomto ohledu formovalo myšlení pisatelů SPK. Jinými slovy, jejich grafemický inventář byl nápomocen a jako myšlenková forma diktoval *ksí* jakožto nápadný grafém alfabety. Kyperští písaři při tvorbě alfabety usilovali především o reprezentaci vokálů, avšak znaky vyšetřené z abecedáře po vytvoření znaků pro vokály uplatnili pro ty, které sami znali ze svého inventáře SPK. Oproti syllabogramu pro *psV*, který neznali, tak uplatnili semitský znak č. 15 (v abecedáři semitské *s* a řecké *ksí*) pro *ks*, které znali ze své sady SPK jako syllabogram pro /ksV/. V SPK tak má znak pro /ks/ *raison d'être*, v alfabétě nikoli. Logiku, která vysvětluje existenci řeckého *ksí*, je, dle Woodarda, třeba hledat právě na Kypru.

³¹ Viz např. BARTONĚK 1987: kap. IV.

³² Tento princip se objevuje ve Woodardově výkladu (1997) na s. 58nn.

Logika transformace foinického abecedaria na řečtinu odpovídá logice SPK ještě v dalším bodě: pro adaptátory bylo důležitější, aby jejich nový výtvar obsahoval znaky pro /ks/ a pro /zd/ (či /s/+/d/), než aby nový systém reprezentoval /p^h/ a /k^h/ (jež mají v řečtině fonemickou hodnotu), jak jsme toho skutečně svědky v abecedě krétské (srov. oddíl 1b i s abecední tabulkou).³³ Oba prvky (tj. absence *p^h* a *k^h* i pozdější „mimo-zelená“ přítomnost *ks*) se shodují s ortografickými regulami SPK. (Podobně zpracovává autor méně jasný případ řecké alfabétské zéty.)³⁴

Woodard je pak nucen (v kapitole 7) vytvořit příběh s pozoruhodnými peripetemi, jímž opodstatňuje 1) absenci raných dokladů alfabety na Kypru (alfabétské inskripce se zde nacházejí až od 6. století př. n. l.).³⁵ Autor stojí též před nutností vysvětlit 2) absenci *ksí* v „zeleně podtržené“ Kirchhoffově prvotním alfabétském typu.

Ad 1) Ač kyperští písaři alfabétu vymysleli, podle Woodarda ji nepoužívali, nýbrž předali dál. Alfabéta se dle autora na Kypru neujala pro jeho obecně kulturní konzervativnost. Až do hellénismu vládli ostrovu místní králové (*anaktes*), dlouho se pohřbívalo způsobem obvyklým v době bronzové a především místní SPK od doby bronzové nevyšlo z užívání, a navíc nebylo na rozdíl od lineárního písma B, jež bylo v ruce mykénských písařů, omezeno na jedinou společenskou skupinu. Kyperské prostředí nejen ve Woodardově optice představuje prodloužení doby bronzové, obohacené zároveň o sounáležitost s orientálním světem, ležícím nejen na dohled na levantském břehu (z Libanónu je Kypr vidět), ale i v sousedství foinických komunit na ostrově. Nejstarší „zelené“ alfabety sice ještě neměly na Kypru zavedené *ksí*, lze však vzít do úvahy možný archaický doklad *ksí* ze „zelené“ Théry a též tzv. Würzburgskou tabulku a tabulky Fajjúmské s *ksí* na „svém“ místě (tj. jako č. 15, graficky i umístěním v abecedě odpovídající semitskému *s*, „sámech“, srov. tabulku v oddílu 1b).³⁶ Thérský doklad a tabulky by pro Woodarda představovaly značnou oporu, sám od nich však zachovává kritický

³³ Viz HORÁČEK 2010: 245nn.

³⁴ WOODARD 1997, *passim*; poprvé Woodard sklene argument vcelku na s. 155 až 159, viz též zejména s. 207. Ohledně Kirchhoffových barev viz HORÁČEK 2010: 250, pozn. 46.

³⁵ PALAIMA 1991: 462–468; LÉVÉQUE 1991: 737.

³⁶ Viz HORÁČEK 2010: 249.

odstup.³⁷ (V úvahu lze vzít např. i pravopis francouzský či anglický, který je rovněž podmíněn spíše kulturně a historicky než utilitárně.)

Ad 2) Woodard dále dovede zvrátit ve svůj prospěch zdánlivě nepříznivý fakt, že nejstarší „zelené“ alfabety neměly grafém pro /ks/. Pro svůj sykavkový foném (ať již zněl jakkoli) vybrali semitský znak pro /s/, takže v abecedáři zůstala pozice č. 15 (tj. semitské *s*, sámech, viz tabulku v oddílu 1b) k dispozici. Woodard konstruuje zvláštní experimentální období, během něhož prý kyperští písaři poslali do oběhu několik typů abeced, aby tak vytvořil pozadí pro vznik pozdějších archaických lokálních alfabet obsahujících již znaky pro /kh/, /ps/ a /ks/ (jež měly částečně promiskuitní povahu – např. v „červených“ alfabétách je znak *psí* z tradiční standardizované alfabety užít pro /k^h/ apod.).³⁸ První, nejméně dokonalá a nejpodobnější foinické abecedě je „zelená“ alfabeta (viz předcházející článek, oddíl 1b), ostatní jsou sice inovované, ale rovněž pocházejí z kyperské písařské školy. Kypř sám žádnou alfabetu z kulturních důvodů nepřijal. Woodardovo vidění je v zásadě neslučitelné s druhou komplexní teorií geneze alfabet podanou R. Wachterem, o níž jsme se již zmínili.³⁹

Kypř je podle Woodarda hlavním kandidátem na místo vzniku alfabety, a to nejen geografickým a archeologickým (srov. v oddíle 2b výklad o směřování Foiničanů na západ a jejich usídlení na Kypru),⁴⁰ nýbrž i lingvistickým. Protože však Woodardův scénář konstruovaný kvůli nepřítomnosti *ksí* v nejstarších „zelených“ alfabétách není nijak vynutitelný, zůstává pozice Kypru s jeho alfabétickými doklady až od 6. století př. n. l. nadále paradoxní se zřetelem na jeho geografickou polohu.⁴¹

³⁷ Znak pro *ks* se na Krétě vyskytl v Praisu v zápise eteokrétštiny z let 530–525, na Théře ve slově *Zeus* (možná dokonce „*Xeus*“, WOODARD 1997: 193, pozn. 64 a 157), je tedy možné, že i Kréťané znali písmena, která nepoužívali, srov. JEFFERY – JOHNSTON 1990²: 32; POWELL 1987: 7; LURIA 1967: 148. Jinak se v této oblasti /ks/ psalo zprvu pomocí *k* + san, stejně jako /ps/ pomocí *p* + san. Co se týče datace a pravosti tabulek, srov. WOODARD 1997: 156–157; ROBB 1994: 280, pozn. 2 s výzvou k opatrnosti při dataci a posuzování pravosti a s odhadem do 8. stol. př. n. l.; WACHTER 1989: 40, pozn. 30; ohledně možných moderních podvrhů hebrejských pečetek srov. MILLARD 1991: 109.

³⁸ Srov. JEFFERY – JOHNSTON 1990²: 37–38; WOODARD 1997: 215.

³⁹ Podrobněji viz HORÁČEK 2010: 258, pozn. 90.

⁴⁰ Srov. HORÁČEK 2010: 261n.

⁴¹ R. Wachter v žádném ze svých děl (např. WACHTER 2006) nezohlednil nesystémovost *ksí*, jež byla pro Woodarda tolik zásadní. R. Wachter má díky tomu volnějšší ruce k vytvoření méně nápadného scénáře pro vývoj alfabety.

Ohledně data klade Woodard jako *terminus post quem* rok 850 př. Kr. (nebo i dříve).⁴²

Spíše než argumentace o vzniku alfaběty na Kypru je nejslabším článkem Woodardova obrazu další vývoj řeckých lokálních alfabét, kde musí, tak jako kdokoli jiný, kdo rekonstruoval genezi řeckých alfabétických typů, počítat s ne zcela pravděpodobnými hypotézami, jak ostatně sám uznává.⁴³ Jeho teorie však na důkladnější recepci odborníků teprve čeká.

Svou tezí vnesl Woodard nový a zajímavý pohled na tradiční otázku, „kde vznikla alfabéta“.⁴⁴ Místo a obsazení pomyslné scénky, kterou lze vykreslit pro chvíli vytvoření alfaběty,⁴⁵ se v jednotlivých vypracovaných problému liší:

a) intelektuál, „egejský Pánini“, v kruhu fonologicky velmi poučených profesionálních písařů uskutečnil transformační proces abeced na Kypru (Woodard);

b) běžný řecký návštěvník posvátného okrsku podávající své zásvětné dary bohům, po foinickým vzoru tentokrát už i módně popsané, na Rhodu (Willi, viz oddíl 2b);

c) plavec či obchodník (ač písmo nesloužilo praktickým potřebám) u číše vína s foinickými přáteli během jediného večera vytvářejí na nespécifikovatelném místě, snad na Euboji, normativní abecedář (Wachter; pro Euboji též např. Marek, viz oddíl 2b);

d) proces trvá dlouho a musí se kvůli němu do školy, kde alfabéta také na nespécifikovaném místě vznikla (Röllig);⁴⁶

e) alfabéta vzniká na Krétě z aramejské inspirace (Segert);

f) mezi kandidáty je i Korinthos, Kythéra, Théra či syrská „stanice“ Al-Mínā.⁴⁷

⁴² Viz WOODARD 1997: 218–219, kde určuje *terminus post quem* pro alfabětu na rok 850 či o něco dříve; stov. PALAIMA 1991: např. 451, 457, 464.

⁴³ Stov. WOODARD 1997: 208.

⁴⁴ Viz především WILLI 2005: 168, pozn. 24–25; JEFFERY – JOHNSTON 1990²: 6–11 (byť na s. 7 odmítá Kypr jako zdroj příliš jistě s poukazem na to, že Kyprané měli vlastní slabičné písmo).

⁴⁵ Stov. BARTONĚK 2009: 130.

⁴⁶ RÖLLIG 1998: 370–371.

⁴⁷ WOODARD 1997: 233–235; stov. JEFFERY – JOHNSTON 1990²: 426; BARTONĚK 2009: 131.

Bibliografie

- AUNE 1991: AUNE, DAVID E., *On the Origins of the 'Council of Javneh' Myth*, in: *Journal of Biblical Literature* 110, 3, s. 491–493.
- BARTONĚK 2009: BARTONĚK, ANTONÍN, *Dialekty klasické řečtiny*, Brno, Masarykova univerzita.
- BARTONĚK 1987: BARTONĚK, ANTONÍN, *Prehistorie a protohistorie řeckých dialektů*, Brno, Univerzita J. E. Purkyně.
- BAURAIN – BONNET – KRINGS 1991: BAURAIN, CLAUDE – BONNET, CORINNE – KRINGS, VÉRONIQUE (éd.), *Phoinikeia grammata: Lire et écrire en Méditerranée. Actes du colloque de Liège, 15 – 18 novembre 1989*, Namur, Société des Études Classiques.
- BRIXHE 2007: BRIXHE, CLAUDE, *History of the Alphabet: Some Guidelines for Avoiding Oversimplification*, in: CHRISTIDIS 2007, s. 277–287; 371–373.
- BUCHNER 1982: BUCHNER, GIORGIO, *Die Beziehungen zwischen der euböischen Kolonie Pithekoussai auf der Insel Ischia und dem nordwestsemitischen Mittelmeerraum in der zweiten Hälfte des 8. Jhs. v. Chr.*, in: NIEMEYER 1982, s. 277–306.
- BURKERT 1992: BURKERT, WALTER, *The Orientalizing Revolution: Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age*, Cambridge (Mass.) – London, Harvard University Press.
- BURZACHECHI 1976: BURZACHECHI, MARIO, *L'adozione dell'alfabeto nel mondo greco*, in: *La Parola del Passato* 31, s. 82–102.
- CARPENTER 1933: CARPENTER, RHYS, *The Antiquity of the Greek Alphabet*, in: *American Journal of Archaeology* 37, 1, s. 8–29.
- CHRISTIDIS 2007: CHRISTIDIS, APOSTOLOS-PHOIBOS (ed.), *A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity*, Cambridge, Cambridge University Press.
- COOK – WOODHEAD 1959: COOK, ROBERT M. – WOODHEAD, ARTHUR G., *The Diffusion of the Greek Alphabet*, in: *American Journal of Archaeology* 63, 2, s. 175–178.
- DIMOUDIS – KYRIATSOULIS 1998: DIMOUDIS, NIKOLAOS – KYRIATSOULIS, APOSTOLOS (Hrsg.), *Die Geschichte der hellenischen Sprache und Schrift. Vom 2. zum 1. Jahrtausend v. Chr.: Bruch oder Kontinuität?*, Altenburg, Verlag für Kultur und Wissenschaft.

- ERNST – KITTLER 2006: ERNST, WOLFGANG – KITTLER, FRIEDRICH (Hrsg.), *Die Geburt des Vokalalphabets aus dem Geist der Poesie: Schrift, Zahl und Ton in Medienverbund*, München, Fink.
- GIBSON 1982: GIBSON, JOHN C. L., *Textbook of Syrian Semitic Inscriptions. Volume III. Phoenician Inscriptions, Including Inscriptions in the Mixed Dialect of Arslan Tash*, Oxford, Clarendon Press.
- HORÁČEK 2010: HORÁČEK, FILIP, *Problematika vzniku řecké alfabety I: povaha vynálezu a datace*, in: *Listy filologické* 133, s. 239–293.
- IRIGOIN 2000: IRIGOIN, JEAN, *Compte rendu: “Woodard, R. D., Greek Writing from Knossos to Homer. A Linguistic Interpretation of the Origin of the Greek Alphabet and the Continuity of Ancient Greek Literacy (New York – Oxford, Oxford University Press 1997)”*, in: *International Journal of Classical Tradition* 6, 4, s. 585.
- JEFFERY – JOHNSTON 1990²: JEFFERY, LILLIAN H. – JOHNSTON, ALAN W., *The Local Scripts of Archaic Greece. A Study of the Origin of the Greek Alphabet and its Development from the Eighth to the Fifth Centuries B.C.*, Oxford, Clarendon Press (1961¹).
- KNAUF 1987: KNAUF, ERNST A., *Haben Aramäer den Griechen das Alphabet vermittelt?*, in: *Welt des Orients* 18, s. 45–48.
- LÉVÊQUE 1991: LÉVÊQUE, PIERRE, *Lire et écrire en Méditerranée*, in: BAURAIN – BONNET – KRINGS 1991, s. 729–741.
- LEWIS 2002: LEWIS, JACK P., *Jamnia Revisited*, in: *The Canon Debate*, (eds.) MARTIN L. McDONALD – JAMES A. SANDERS, Peabody (Mass.), Hendrickson, s. 146–162.
- LURIA 1967: LURIA, SALOMO, *Zur Frühgeschichte des griechischen Alphabets, II: Zur Entstehung des griechischen Alphabets*, in: *Kadmos* 6, s. 135–150.
- MAREK 1993: MAREK, CHRISTIAN, *Euboia und die Entstehung der Alphabetschrift bei den Griechen*, in: *Klio* 75, s. 27–44.
- MAVROJANNIS 2007: MAVROJANNIS, THEODOROS, *Herodotus on the Introduction of the Phoenician Alphabet to the Greeks, the Gephyraeans and the Proto-Geometric Building at Toumba in Lefkandi*, in: *Klio* 89, 2, s. 291–319.
- MCCARTER 1975: MCCARTER, P. KYLE JR., *The Antiquity of the Greek Alphabet and the Early Phoenician Scripts*, Missoula, Scholars Press.
- MILLARD 1991: MILLARD, ALAN R., *The Uses of Early Alphabets*, in: BAURAIN – BONNET – KRINGS 1991, s. 101–114.
- NAVEH 1987: NAVEH, JOSEF, *Proto-Canaanite, Archaic Greek, and the Script of the Aramaic Text on the Tell Fakheryah Statue*, in: *Ancient*

- Israelite Religion: Essays in Honor of Frank Moore Cross*, (eds.) PATRICK D. MILLER, JR. – PAUL D. HANSON – SEAN D. MCBRIDE, Philadelphia, Fortress Press, s. 101–114.
- NAVEH 1982: NAVEH, JOSEF, *Early History of the Alphabet: An Introduction to West Semitic Epigraphy and Palaeography*, Jerusalem, Magnes Press.
- NAVEH 1973: NAVEH, JOSEF, *Some Semitic Epigraphical Considerations on the Antiquity of the Greek Alphabet*, in: *American Journal of Archaeology* 77, s. 1–8.
- NIEMEYER 1982: NIEMEYER, HANS-GEORG (Hrsg.), *Phönizier im Westen: Die Beiträge des Internationalen Symposium über ‚Die phönizische Expansion im westlichen Mittelmeerraum‘ in Köln vom 24. bis 27. April 1979*, Mainz, Philipp von Zabern Verlag.
- PALAIMA 1991: PALAIMA, THOMAS G., *The Advent of the Greek Alphabet on Cyprus: A Competition of Scripts*, in: BAURAIN – BONNET – KRINGS 1991, s. 449–471.
- POWELL 2010: POWELL, BARRY B., *Alphabet and Writing*, in: MICHAEL GAGARIN – ELAINE FANTHAM (eds.), *The Oxford Encyclopedia of Greek and Roman Antiquity*, Oxford, Oxford University Press, s. 76–80.
- POWELL 2006: POWELL, BARRY B., *Das Alphabet in Theorien, Geschichte, Text, Mündlichkeit, Buchstäblichkeit und andere Paradigmata in der Forschung zur griechischen Kultur*, in: ERNST – KITTLER 2006, s. 15–30.
- POWELL 1987: POWELL, BARRY B., *The Origin of the Puzzling Supplementals F C Y*, in: *Transactions of the American Philological Association* 117, s. 1–20.
- PROBERT 2006: PROBERT, PHILOMEN, *Ancient Greek Accentuation. Synchronic Patterns, Frequency Effects, and Prehistory*, Oxford, Oxford University Press.
- RIIS 1982: RIIS, POUL JØRGEN, *Griechen in Phönizien*, in: NIEMEYER 1982, s. 237–260.
- ROBB 1994: ROBB, KEVIN, *Literacy and Paideia in Ancient Greece*, Oxford, Oxford University Press.
- RÖLLIG 1998: RÖLLIG, WOLFGANG, *Das Alphabet und sein Weg zu den Griechen*, in: DIMOUDIS – KYRIATSULIS 1998, s. 359–386.
- SASS 1991: SASS, BENJAMIN, *Studia Alphabetica. On the Origin and Early History of the Northwest Semitic, South Semitic, and Greek Alphabets*, Freiburg, Universitätsverlag – Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.

- SEGERT 1997²: SEGERT, STANISLAV, *A Basic Grammar of the Ugaritic Language with Selected Texts and Glossary*, Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press (1984¹).
- SEGERT 1978: SEGERT, STANISLAV, *Vowel Lettres in Early Aramaic*, in: *Journal of Near Eastern Studies* 37, s. 111–114.
- SEGERT 1977: SEGERT, STANISLAV, *The Origin of the Greek Alphabet*, Los Angeles, University of California Press.
- SEGERT 1976: SEGERT, STANISLAV, *A Grammar of Phoenician and Punic*, München, Beck.
- SEGERT 1975: SEGERT, STANISLAV, *Altaramäische Grammatik mit Bibliographie, Chrestomathie und Glossar*, Leipzig, VEB Verlag.
- SEGERT 1963a: SEGERT, STANISLAV, *Klasická filologie a orientalistika (Úvahy a podněty ke spolupráci)*, in: *Listy filologické* 86, s. 1–18.
- SEGERT 1963b: SEGERT, STANISLAV, *Altaramäische Schrift und Anfänge des griechischen Alphabets*, in: *Klio* 41, s. 38–57.
- SEGERT 1962: SEGERT, STANISLAV, *Předlohy a počátky řecké abecedy (prof. dr. F. Novotnému k 80. narozeninám)*, in: *Listy filologické* 85, s. 1–9.
- SEGERT 1961: SEGERT, STANISLAV, *Die Sprache der moabitischen Königsinschrift*, in: *Archiv orientální* 29, s. 197–267.
- SEGERT 1958a: SEGERT, STANISLAV, *Aramäische Studien IV: Die Rolle der Aramäer bei der Vermittlung des westsemitischen Alphabets an die Griechen*, in: *Archiv orientální* 26, s. 572–578.
- SEGERT 1958b: SEGERT, STANISLAV, *Charakter des westsemitischen Alphabets (Eine Entgegnung an Ignace J. Gelb)*, in: *Archiv orientální* 26, s. 243–247.
- SEGERT 1958c: SEGERT, STANISLAV, *Noch zum Charakter der westsemitischen Schrift*, in: *Archiv orientální* 26, s. 657–659.
- SEGERT 1953: SEGERT, STANISLAV, *Vorarbeiten zur hebräischen Metrik I–II*, in: *Archiv orientální* 21, s. 481–542.
- SMYTH – MESSING 1956²: SMYTH, HERBERT W. – MESSING, GORDON M., *Greek Grammar*, Harvard, Harvard University Press (1918¹).
- SWIGGERS 1991: SWIGGERS, PIERRE, *Linguistic Considerations on Phoenician Orthography*, in: BAURAIN – BONNET – KRINGS 1991, s. 115–132.
- VOUTIRAS 2007: VOUTIRAS, EMMANUEL, *The Introduction of the Alphabet*, in: CHRISTIDIS 2007, s. 266–276; 369–371.
- WACHTER 2006: WACHTER, RUDOLF, *Ein schwarzes Loch der Geschichte: Die Erfindung des griechischen Alphabets*, in: ERNST – KITTLER 2006, s. 33–46.

- WACHTER 1996: WACHTER, RUDOLF, *Alphabet, II.*, in: *Der neue Pauly*, I, (Hrsg.) HUBERT CANCIK – HELMUT SCHNEIDER, Stuttgart – Weimar, Metzler, s. 537–547.
- WACHTER 1989: WACHTER, RUDOLF, *Zur Vorgeschichte des griechischen Alphabets*, in: *Kadmos* 28, s. 19–78.
- WEISS 1999: WEISS, MICHAEL, *Review: “Woodard, R. D., Greek Writing from Knossos to Homer. A Linguistic Interpretation of the Origin of the Greek Alphabet and the Continuity of Ancient Greek Literacy (New York – Oxford, Oxford University Press 1997)”*, in: *American Journal of Philology* 120, 1, s. 163–167.
- WILLI 2008: WILLI, ANDREAS, *Cows, Houses, Hooks: The Graeco-Semitic Letter Names as a Chapter in the History of the Alphabet*, in: *Classical Quarterly* 58, 2, s. 401–423.
- WILLI 2005: WILLI, ANDREAS, *Κάδμος ἀνέθηκε: Zur Vermittlung der Alphabetschrift nach Griechenland*, in: *Museum Helveticum* 62, s. 162–171.
- WOODARD 2006: WOODARD, ROGER D., *Alphabet*, in: *Encyclopedia of Ancient Greece*, (ed.) NIGEL WILSON, New York – London, Routledge, s. 37–39.
- WOODARD 1997: WOODARD, ROGER D., *Greek Writing from Knossos to Homer. A Linguistic Interpretation of the Origin of the Greek Alphabet and the Continuity of Ancient Greek Literacy*, New York – Oxford, Oxford University Press.

Summary

PROBLEMS CONNECTED WITH CREATION OF THE GREEK ALPHABET II: TWO NEGLECTED THEORIES

As companion piece to earlier article *Problems Connected with Creation of the Greek Alphabet I: Nature of the Invention and Its Date* (published in *Listy filologické* 133, 2010), the present exposition reviews and evaluates two neglected theories of the origin of the alphabet. Having been neither accepted nor refuted sufficiently over the last decade(s), both of them deserve finally to get a fuller treatment than heretofore, of which I make an admittedly moderate attempt, especially in the first case. At least, the present exposition is supposed to serve as a reminder of both theories, giving a bibliography to the first one of them (the other one was expounded in a single book).

The late Stanislav Segert argued for genesis of the alphabet through Aramaic influence for several decades, as opposed to the usual acceptance of Phoenician origin of the alphabet. Use of the so-called *matres lectionis* (Semitic consonantal graphemes indicating vowels under certain conditions) in Aramaic inscriptions appears as corresponding with the Greek signs for vocals. However, this is by itself not compelling. The correspondences of the Semitic *matres*' (glottal stop) and *h* with the Greek *a* and *e*, respectively, may be given by use of alphabetic mnemonics (*'alp* – *alpha*, *hē* – (*h*)*ēta*), and the analogies of the Semitic *j* to the Greek *i* and *w* to *u* may be given on fonetic basis. (The alphabetical correspondence of the utterly different sounds of the Semitic ' with Greek *o* is even less clear.) Not even Segert's argumentation that Phoenicians made no systematic use of the *matres* has a compelling force, since *matres* were actually employed in Phoenician, especially in the *propria*, which was the dominant area of alphabet's very first use.

Even though introduced in 1997 already, Roger D. Woodard's rather experimental theory received, to my knowledge, no fuller discussion up to now. Woodard envisages the origin of the Greek alphabet in the Cypriot syllabic script (CS). Conflicting orthographic rules of the CS led to creation of /ksV/ graphemes. According to Woodard, since the Greek alphabet's x-sign is absolutely unmotivated, it must have originated from CS scribes used to represent such consonantal cluster. Also, both *k^h* and

p^h were not distinguished from k and p , respectively, in syllabic scripts including the CS as well as in the oldest alphabets of Crete, Thera, and Melos, despite the fact that in Greek they bear phonemic value. These traits witness to the Cypriot origin of the Greek alphabet, but others seem to speak directly against it. Woodard is able to dispose even of these: the oldest alphabetic type lacks x and in Cyprus itself alphabetic inscriptions appear only in the sixth century B.C. By the evidence Woodard is pressed to allow for an experimental period during which Cypriot scribes would be inventing several alphabetic types one by one and emitting them westward, the first of which would be lacking x , not to find its way to the petrified Cretan alphabetic type yet for centuries. The explanation of the Greek alphabetic inscriptions in Cyprus by Cypriot overall cultural archaism (including, e.g., political or religious dimension) is not fully convincing, either. At any rate, Woodard's daring and detailed Cypriot enterprise deserves a close analysis on the part of philologists' community.

Keywords: Greek alphabet; Aramaean script; Cypriot syllabary; letter x

FILIP HORÁČEK, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy,
U Kříže 8, 158 00 Praha 5, filip.horacek@fhs.cuni.cz.